TARTIŞMALI İLMÎ TOPLANTILAR DİZİSİ

İSLÂM DÜŞÜNCESİNDE ELEŞTİRİ KÜLTÜRÜ VE TAHAMMÜL AHLÂKI-III

(XII. - XIX. Yüzyıllar Arası)

İSLÂMÎ İLİMLER ARAŞTIRMA VAKFI
Milletlerarası Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi: 31
Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi: 101

ISBN : 978-605-81361-6-8

Kitabın Adı
İslâm Düşüncesinde Eleştiri Kültürü ve Tahammül Ahlâkı III

Koordinatör
Prof. Dr. Abdülcelil BİLGİN
Muş Alparslan Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi

Editörler
Doç. Dr. Teceli KARASU – Doç. Dr. Mahsum AYTEPE
Muş Alparslan Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi

Sayfa Tertibi
Dr. İsmail KURT
İslâmî İlimler Araştırma Vakfı

Kapak Tasarım
Düzey Ajans
Merkez Mahallesi, Begonya Sokak, No.:12-14
Gaziosmanpaşa / İstanbul
0212 417 92 92 www.duzeyajans.com

Baskı
İlbey Matbaa Kağıt Reklam Org. Müc. San. Tic. Ltd. Şti.
2. Matbaacılar Sitesi 3NB 3 Topkapı / Zeytinburnu,
İstanbul, Türkiye
Sertifika No: 17845
www.ilbeymatbaa.com.tr

İSLÂM DÜŞÜNCESİNDE ELEŞTİRİ KÜLTÜRÜ ve TAHAMMÜL AHLÂKI–III

(M. XII. – XIX. YÜZYIL ARASI)

28–29 Mayıs 2021

Muş Alparslan Üniversitesi
1071 Malazgirt Kongre ve Kültür Merkezi

İstanbul 2021

® Bütün hakları mahfuzdur. Bu kitap İslâmî İlimler Araştırma Vakfı tarafından yayına hazırlanmış olup tebliğlerin ilmî ve fikrî muhteva ile dil bakımından sorumluluğu tebliğ sahiplerine, te'lif hakları İSAV'a ait olup ***Ümraniye Belediyesi'nin katkılarıyla basılmıştır. Kitapta yer alan çalışmalar hakem heyetinden geçmiş ve "Kitap bölümü" olarak değerlendirilmiştir.***

Toplantıyı Tertipleyenler:

İSLÂMÎ İLİMLER ARAŞTIRMA VAKFI

I- MUŞ ALPARSLAN ÜNİVERSİTESİ İSLÂMÎ İLİMLER FAKÜLTESİ

Muş Alparslan Üniversitesi Külliyesi, 49250- MUŞ
Telefon: 90(0436) 249 49 49 - Fax 90(0436) 249 13 18
e-posta: bilgi@alparslan.edu.tr - web: www.alparslan.edu.tr

II- İSLÂMÎ İLİMLER ARAŞTIRMA VAKFI(İSAV)

Kıztaşı, Kâmil Paşa Sokak, No. 5; Fatih–34080/İstanbul
Tel: +90 (0212) 523 54 57 – 523 74 36 Faks: 523 65 37
Web Sitesi: http://www.isavvakfi.org – isav.org.tr
e–posta: isav@isavvakfi.org – isav@isav.org.tr

Kütüphane Bilgi Kartı:

İslâm Düşüncesinde Eleştiri Kültürü ve Ahlâkı
editörler: Teceli KARASU–. Mahsum AYTEPE.
İlbey Matbaası, İstanbul: 2021, 800 s., 16x23,5 cm.
ISBN : 978-605-81361-6-8

1. Kur'ân, 2. Toplum, 3. Fıkıh; 4. Dinî ve Sosyal Hayat; 5. Hukuk Tarihi

İslâmî İlimler Araştırma Vakfı(İSAV)'ın hediyesidir.

617 **İslâm Hukukunun Kazuistik Yapısına Yönelik Eleştiriler ve Karâfî'nin Bu Eleştirilere Karşı Müdafaası**
Arş. Gör. Dr. Halil KILIÇ

ELEŞTİRİDE ÜSLUP ve USUL ÖRNEKLERİ

635 **Süleyman b. Ali el-Karamanî'den Şeyh Bedreddin'e Cevaplar**
Doç. Dr. Ayhan HIRA

663 **Ücret Karşılığı Kur'ân Okuma Tartışmaları: İbn Âbidîn Mahmûd Hamza Örneği**
Dr. Öğr. Üyesi Abdullah KAVALCIOĞLU

681 **Vakıf Vazifelerine El Koyma Konusunda Kadıya Mutlak Yetki Veren Bir Fetvanın Tenkidi: Zeynüddîn İbn Nüceym'in *el-Kavlü'n-Nakiyy fi'-Redd 'Ale'l-Müfterî eş-Şakiy* İsimli Risalesi**
Dr. Öğr. Üyesi Seyit Mehmet UĞUR

İSLÂM TARİHİ DİSİPLİNİNDE ELEŞTİRİ ÖRNEKLERİ

701 **İbn Haldûn'un Bakış Açısından Hilâfetin Kureyşliliği ve Veliaht Tayin Etme Meselesi**
Doç. Dr. Mehmet DALKILIÇ

713 **16. Yüzyıl Osmanlı Uleması Arasında İlmî Eleştiri Kültürü: Kemalpaşazâde, Bahâeddinzâde ve Birgivî Örneği**
Dr. Öğr. Üyesi Münir Yaşar KAYA

731 **Ali Şeriati'nin Sünnî Osmanlı Düşmanlığı Üzerine Kurulu Safevî Şiası-Hıristiyanlık Yakınlaşmasına Yönelik Eleştirileri**
Dr. Öğr. Üyesi Rahim AY

MEZHEBÎ TARTIŞMALAR ve YANSIMALARI

743 **Mezhep Taassubunda Aşırılık: Şafiî Bir Âlim Tarafından Yazılmış ed-Dürerü'l-Mensûre Adlı Eser Örneği**
Doç. Dr. Mehterhan FURKANİ

759 **"Okunması Caiz Değildir" Fetvası Verilen el-Keşşâf Adlı Tefsirin Günümüze Ulaşmasının Nedenleri**
Dr. Öğr. Üyesi Veysel GENGİL

İBN HALDÛN'UN BAKIŞ AÇISINDAN HİLÂFETİN KUREYŞLİLİĞİ VE VELİAHT TAYİN ETME MESELESİ

Mehmet DALKILIÇ[*]

Giriş

İslâm tarihi boyunca Müslüman toplumun gündemini uzun müddet meşgul eden ve değişik görüşlerin ileri sürülmesine yol açan meselelerin başında hiç kuşkusuz hilâfet merkezli tartışmalar gelmektedir. Bu bağlamda; Hilâfetin Kureyşliliği ve veliaht tayin etme meselesi ön plana çıkmaktadır. Hz. Peygamber (s.a.v.) sonrası devleti yöneten isimlerin Kureyş kabilesinden olması daha sonraki dönemlerde Kureyş merkezli bir hilâfet algısı ortaya çıkarmış, bu husus bir zorunluluk olarak görülmüş ve bu anlayışın lehinde ya da aleyhinde birçok görüş ileri sürülmüştür. İlki kadar ön plana çıkmamış olsa da; Muâviye b. Ebî Süfyân'ın idari tasarrufu ile oğlu Yezîd'i önce veliaht tayin edip daha sonra onun adına biat alması benzer tartışmaları beraberinde getirmiştir.

İslâm tarih yazıcılığı açısından önemli bir figür olan İbn Haldûn birçok meselede olduğu gibi zikretmiş olduğumuz iki mesele hakkında görüş bildirmekten geri durmamıştır. Onun Hilâfetin Kureyşliliği ve veliaht tayin etme usulü hakkındaki görüşleri ilgili iki meselenin anlaşılması hususunda önem arz etmektedir.

I. Hilâfetin Kureyşliliği Meselesi

Konunun bir bütünlük arz etmesi için öncelikli olarak ilgili olayın tarihsel gelişimi kısaca anlatılıp daha sonra İbn Haldûn'un görüşleri aktarılacaktır.

* Doç. Dr., Kayseri Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi, mehmetdalkilic@kayseri.edu.tr

I.1. Tarihî Seyir

Rivayete göre Hz. Peygamber'in (s.a.v.) vefatı Medine şehrinde büyük bir kargaşaya yol açtı. Daha önce Yemâme bölgesinde ortaya çıkan Müseylimetü'l-Kezzâb'ın yanı sıra Necd bölgesinde Tuleyhâ b. Huveylid'in isyan başlatmış olması Müslümanları endişelendirdi. Ensâr'dan Mâlik b. et-Teyhân Hâşimoğullarından ya da Kureyş'ten birinin işi (hilâfet) üstlenmesi gerektiğini aksi halde helak olacaklarını dile getirdi.[1] Hz. Peygamber'in vefatı ile Medine'de bir otorite boşluğu ortaya çıktı ve bu durum bazı kabileleri isyan noktasında cesaretlendirdi. Bu nedenle kısa bir müddet içerisinde yeni bir yöneticinin seçilmesi gerekiyordu. Ancak bu hususta Ensâr ile Muhâcir arasında bir görüş birliği olduğunu söylemek mümkün değildi. Şöyle ki, Hz. Peygamber'in vefatından kısa bir müddet sonra Ensâr yeni devlet başkanını seçmek amacıyla Hazrec kabilesine ait Benî Sâide Gölgeliği'nde bir araya geldi. Bu esnada Hz. Ali ve Hâşimoğulları Hz. Peygamber'in tekfin işi ile uğraşıyordu.[2]

Evs ve Hazrec kabilesi Benî Sâide Gölgeliği'nde yeni yöneticiyi seçmek için toplandıkları zaman Hazrec'in lideri olan Sa'd b. Ubâde hasta olmasına rağmen toplantıya katıldı. O, görüşlerini yakınları vasıtasıyla etrafındaki insanlara duyurdu. Sa'd b. Ubâde, Ensâr'ın kıdem ve liyakatinden bahsetti. Hz. Peygamber'in çağrısına Mekke şehrinde çok az insanın iman ettiğini ve onların Hz. Peygamberi korumaktan aciz olduğunu bu yüzden onun hicret ettiğini söyledi. Ayrıca Ensâr'ın desteği ve yardımı ile İslâm düşmanlarının mağlup edildiğini ve bu yüzden bu işin (hilâfetin) kendilerinden başkasına ait olmadığını beyan etti. Sa'd b. Ubâde'nin mesajı genel olarak kabul görmüşse de Ensâr'dan bazıları Kureyşli Müslümanların Hz. Peygamber'in yakınları ve aynı kabileden insanlar olması nedeniyle bu işe razı olmayacaklarını söylediler. Ensâr'dan bazıları bir yöneticinin kendilerinden, bir yöneticinin de Kureyşli Müslümanlardan olabileceğini dile getirmiş olsa da Sa'd b. Ubâde böyle bir tavrın acizlik olduğunu söyledi.[3]

Doç.Dr. Kayseri Üniversitesi, Develi İslâmî İlimler Fakültesi, Siyer-i Nebi ve İslâm Tarihi Anabilim Dalı, Kayseri, Türkiye, mehmetdalkilic@kayseri.edu.tr

[1] Ebû Abdullah Muhammed bin Ömer el-Vakıd el-Eslemî Vakıdî, *Kitâbu'r-Ridde (* thk. *Muhammed Hamidullah*, Paris: Editions Tougul, 1989), 19-20.

[2] Vakıdî, 21; Ebu Ca'fer Muhammed bin Cerîr et-Taberî, *Târîhu'l-Umem ve'l-Mülûk* (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2008), 2: 241-242;İzzüddîn Ebu'l-Hasen İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târrîh,* (Beyrût: el-Mektebetü'l-Asrıyye, 2007), 1: 371.

[3] Taberî, 2: 241-242.

Ensâr'ın yapmış olduğu toplantı Hz. Ömer tarafından haber alınınca vakit kaybetmeden Hz. Ebu Bekir'e haber verildi. O, toplantının yapıldığı yere yanında Hz. Ömer ve Ebû Ubeyde b. Cerrâh olduğu halde ulaştı.[4] Toplantının yapıldığı yere geldiklerinde Hz. Ömer söz almak istemiş olsa da Hz. Ebû Bekir ona sakin olmasını, kendisinin konuşacağını söyledi. Hz. Ebû Bekir yaptığı konuşmada ilk iman edenlerin Muhâcirler olduğunu bu yüzden bu işe (hilâfet) onların layık olduğunu beyan etti. Daha sonra Ensâr'ın faziletlerinden bahsederek onların bilgisi dışında bir işe girişmeyeceklerini ve onlar ile istişare halinde olacaklarından bahsederek yöneticilerin (emirler) Muhâcir, yardımcıların (vezirler) ise Ensâr'dan olması gerektiğini söyledi.[5]

Hz. Ebu Bekir, Ensâr'a karşı yaptığı konuşmasının bir bölümünde Hz. Peygamber'e atfen "İmamlar, Kureyş'tendir" sözünü gündeme getirdi.[6] Hz. Ebû Bekir'in bu sözüne istinaden söz alan Beşir b. Sa'd Hz. Peygamber'in Kureyş kabilesine mensup olduğunu ve bu yüzden yöneticilerin Kureyş kabilesinden olması gerekliliğini ileri sürdü.[7] Bu şekilde ilgili tartışmanın seyri değişti ve nihayetinde toplantıya katılanların bir kısmının kabulü ile Hz. Ebû Bekir'e halife olarak biat edildi.[8]

I.2. İbn Haldûn'a Göre Hilâfetin Kureyşliliği

İbn Haldûn hilâfetin Kureyşliliği hakkındaki görüşlerini "Kitâbu'l-İber" isimli eserinin girişinde Yirmi Altıncı Kısım'da "Ümmetin Bu Makam (Hilâfet) ve İlgili Makamın Şartları Hakkında Anlaşmazlığa Düşmesi" başlığı altında ele almıştır.[9]

İbn Haldûn hilâfet meselesinde görüş birliği içerisinde olunan hususları, ilim, adalet, kifayet ve halife olacak kişinin vücut ve duyu organlarının sağlıklı olması şeklinde zikreder. Ona göre halifenin Kureyş kabilesinden

---

[4] Taberî, 2: 232, 242; İbnü'l-Esîr, I: 369.

[5] Taberî, 2: 242-243; İbnü'l-Esîr, I: 370.

[6] Vakıdî, 26. "İmamlar Kureyş'tendir." sözüne getirilen farklı bir yorum hakkında bkz. Zorlu, Cem, İslâm'da İlk İktidar Mücâdelesi, (Konya: Yediveren, 2002), 116.

[7] Vakıdî, 26; Taberî, 2: 243;İbnü'l-Esîr, I: 369.

[8] Vakıdî, 27; Taberî, 2: 243; Ebu'l-Hasan Ali bin Hüseyin bin Ali Mes'ûdî, *Murucu'z-Zeheb*,(Beyrût: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabi, tsz.), II: 361; İbnü'l-Esîr, I: 370. Ayrıca bkz. Apak, Adem, *Anahatlarıyla İslâm Tarihi (2):Hulefâ-i Râşidîn Dönemi,* (İstanbul: Ensâr, 2012), 39-47.

[9] Abdurrahman bin Muhammed bin Muhammed bin Haldûn, *Kitâbu'l-İber ve Divanu'l-Mübtede ve'l-Haber fi Eyyâmi'l-Arab ve'l-Berber ve Men Âsarahum min Zevi's-Sultâni'l-Ekber* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2001), 1: 239-245.

olması, başka bir ifadeyle hilafetin Kureyşliliği üzerinde görüş birliğine varılan bir husus değildir.[10]

İbn Haldûn halifenin Kureyş kabilesinden olma düşüncesini benimsemiştir. Ancak onun bu görüşü dini bir zorunluluktan daha ziyade dönemin şartlarının gerektirdiği bir hususturu. Ona göre halifenin Kureyş kabilesinden olma zorunluluğu pratik olarak Benî Sâide Gölgeliği'nde yapılan toplantıda kendisini göstermiş ve bu manada bu meselede görüş birliği ortaya çıkmıştır. O, ilgili toplantıda Sa'd b. Ubâde'nin yönetici olma isteğinin kabul görmediğini ve bu hususta "İmamlar Kureyş'tendir" sözünün belirleyici bir rol oynadığını ifade eder.[11]

İbn Haldûn'un Benî Sâide Gölgeliği'nde halifenin Kureyşli olmasına dair bir görüş birliği oluştuğuna dair iddiası tarihi bilgiler ile tam manasıyla örtüşmemektedir. Bu bağlamda Sa'd b. Ubâde ve onun görüşünde olanlar Hz. Ebû Bekir'e biat etmekten geri durmuşlardır. Evs kabilesinin Hz. Ebu Bekir'in idareciliğine destek vermesinde ilgili iki kabile (Evs-Hazrec) arasında geçmişten kaynaklı rekabetin önemli bir rolü vardır. Nitekim Evs'in tercihinin bu rekabetten kaynaklandığı zikredilmektedir.[12]

İbn Haldûn, Habeşli bir köle de olsa mutlaka itaat edilmesini talep eden ve Hz. Peygamber'e (s.a.v.) ait olan sözün yanlış anlaşıldığını iddia etmektedir. İlgili söz halife olacak kişinin Kureyş kabilesinden olma özelliğini yok sayacak bir durumu ifade etmez. Aksine idarecileri dinleme ve onlara itaat etmenin bir zorunluluk olduğunu gösterir.[13] O, böylelikle Kureyşli halife fikrini güçlendirmeye çalışmıştır.

İbn Haldûn, hilâfetin Kureyşliliği hususunda aksi bir delil olarak ileri sürülen ve Hz. Ömer'in vefatından önce ilgili konuda söylediği söz üzerinde durur.[14] Hz. Ömer'in uğramış olduğu suikast sonucu kendisine gelen ve yeni bir halife seçmesini talep edenlere karşı söylemiş olduğu: "Şayet Huzeyfe'nin mevlası Sâlim hayatta olsaydı onu halife tayin ederdim" sözünün hilâfetin Kureyşliliği prensibine aykırı olmadığını iddia ederek ilgili iddiasını iki şekilde temellendirmeye çalışmıştır. Birincisi; İbn Haldûn'a göre

---

[10] İbn Haldûn, 1: 241.
[11] İbn Haldûn, 1: 242.
[12] Taberî, 2: 243.
[13] İbn Haldûn, 1: 243.
[14] Hz. Ömer yeni halifeyi seçmesi için talepte bulunan Medineli Müslümanlara imkânı olsaydı Ubeyde b. Cerrâh veya Huzeyfe'nin Mevlası Sâlim'i seçmek istediğini dile getirmişti. Bu hususta için bkz. Tâberî, 2: 580.

sahabinin sözü delil değildir. İkincisi ise; bir kavmin mevlası o kavimden kabul edilir. Sâlim velayet bağı ile Kureyş asabiyeti içerisinde yer almıştır ve bu durum nesep şartını karşılamaktadır. İbn Haldûn, Hz Ömer'in hilâfet meselesine büyük önem verdiğini ve bu yüzden kendi fikrince hilafetin şartlarını taşıyanların yokluğundan dolayı, aklınca bu şartları taşıdığına inandığı Sâlim'e gitmiştir. Bu şartlara nesep şartı da dâhildir. Sâlim Kureyş asabiyeti içerisinde yer almakla bu şartı da elde etmiştir. Geriye sadece Kureyş soyundan olmadığı gerçeği kalmıştır ki, Hz. Ömer bunu gerekli görmemiştir. Çünkü nesepten beklenen fayda asabiyettir ki, bu da velayet bağı ile elde edilmiştir. Hz. Ömer'in böyle bir görüşe yönelmiş olması, Müslümanların işine gösterdiği titizlikten ve onların işlerini kendisinde şaibe ve kusur bulunmadığına inandığı birine teslim etme gayretinden kaynaklanmaktadır.[15] İbn Haldûn'un Hz. Ömer'in tercihi hakkında göz önüne almadığı husus gerek Sâlim gerekse ondan önce ismini zikretmiş olduğu Ebû Ubeyde'nin ahlaki vasfıdır. Zira Hz. Ömer'e göre Ebû Ubeyde'nin güvenilir olma Sâlim'in de Allah sevgisi mevcut halifenin temenniden öteye gitmeyen düşüncesinde belirleyici bir unsurdur.[16]

Arap olmayan unsurların halife üzerinde üstünlük kurması ile Kureyşlilik şartını düşürenlerden başka siyasi olarak zafiyet içerisinde bulunsa da halifenin mutlak surette Kureyşli olduğunu savunan âlimlerin varlığından bahseden İbn Haldûn ikinci görüşe itiraz eder. Çünkü ona göre acizlik ve zafiyet gösteren halife bu hususta gerekli olan şartlardan biri olan kifayeti sağlamamaktadır. Ona göre halifenin Kureyş'ten olması meselesinde farklı görüşlerden doğru olanı tespit etmek için Kureyş şartının hikmetine bakmak gerekir. O, halifenin Kureyş'ten olma şartını Hz. Peygamber ile aynı soydan gelme ya da bereket olarak anlamaz. Bu bağlamda bu şartın konmasında bir fayda ve amaç olmalıdır. İbn Haldûn bu hususta hikmeti asabiyet kavramı ile açıklar. Ona göre asabiyet sayesinde çekişme ve gruplaşmalar önlenir. İnsanların bu durumu kabulü ile huzur ve istikrar sağlanmış olur.[17]

İbn Haldûn'a göre o dönemde Mudar'ın[18] en büyük ve güçlü kabilesi olan Kureyş hilafete layık bir topluluktur. Bu durum hilafetin Kureyşliliğini zorunlu kılmaktadır. Kureyş sahip olmuş olduğu güç (asabiyet) sayesinde Mudar'ın diğer kabilelerine karşı üstünlük sağlamıştır. Şayet tersi bir durum

---

[15] İbn Haldûn, 1: 243.
[16] Tâberî, 2: 580.
[17] İbn Haldûn, 1: 243-244.
[18] **Mudar:** Arapların dört ana kolundan biridir. Bkz. Küçükaşcı, Mustafa Sabri, *"Mudar"* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2005), 30: 358-359.

söz konusu olsaydı, hilafeti elinde tutan kabileye itaat edilmez ve bu yüzden anlaşmazlık ve ayrılıklar baş gösterirdi. Kureyş sahip olduğu güç ve üstünlük ile bu konumu hak etmiştir. Onların birlik ve beraberliği sağlamış olması ile Mudar'ın birlik ve beraberliği sağlanmış oldu. Böylelikle diğer Arap kabileleri onlara itaat ettiler. Arap kabilelerini itaat altına almayı başardılar. Bu durum diğer toplulukların onlara bağlanmasına ve yeni fetihlere zemin hazırladı. Bu durum hilâfetin zayıfladığı ve Arapların asabiyetlerinin ortadan kalkmaya başladığı ana kadar devam etti. İbn Haldûn son tahlilde hilafetin Kureyş'liliğini yeterlilik şartı ile izah etmektedir. Ona göre halifenin Kureyş kabilesinden olmasının temel esprisi de budur. Bu bağlamda hilafet görevini üstlenecek olan kişinin kendi dönemindeki diğer asabiyetlere karşı üstün gelecek, onları kendilerine bağlayacak ve böylelikle birlik ve beraberliği en iyi şekilde sağlayacak güçlü bir asabiyete sahip olması gereklidir. O dönemde Kureyş kabilesinin sahip olduğu asabiyete sahip başka bir asabiyet bilinmiyordu. Onlar tarafından yürütülen İslâm daveti için Arapların asabiyeti yeterli idi ve böylece diğer milletlere üstün geldiler. Dolayısıyla her dönemde hilafetin o devrin en güçlü asabiyetine sahip olan topluluğunda olması gerekir.[19]

Hilâfetin zayıflamasına ve Arapların asabiyetlerinin ortadan kalkmasına kadar devam etti. Hülasa, İbn Haldûn'un hilâfetin Kureyşliliği meselesinde göz önüne almış olduğu temel ölçüt; toplumsal güce ve kabule sahip bir yönetim anlayışıdır. İslâm'ın ortaya çıkışı ve yayılma sürecinde Kureyş kabilesi bu şartı sağladığından dolayı halifelerin Kureyş kabilesine mensup oluşunun bir anlamı vardı ve sonraki süreçte ilgili kabilenin bu özelliğini kaybetmesi veya daha güçlü bir topluluğun ortaya çıkması ile bu Kureyşli olma şartına gerek kalmayabilir.

II-Veliaht Tayin Etme Meselesi

İslâm tarihinde ilk kez Emevîler döneminde Halife Muâviye b. Ebî Süfyân zamanında veliaht tayin etme usulü benimsenmiştir. Bu husus İslâm tarihinde en çok tartışılan konulardan biri haline gelmiştir.

II-1.Tarihî Seyir

Hz. Peygamber (s.a.v.) vefat etmeden önce kendisinden sonra kimin idareci olacağı hususunda bir tercih yapmadı. Onun vefatından bir müddet sonra Hz. Ebu Bekir önce Beni Saide Gölgeliği ardından Mescid-i Nebevi'de

[19] İbn Haldûn, 1: 244-245.

yapılan biatin ardından halife oldu.[20] Hz. Ebu Bekir vefat etmeden önce tercih kullanarak kendisinden sonra Hz. Ömer'in halife olmasını sağladı.[21] Suikasta uğrayan Hz. Ömer, Medine halkının ısrarına rağmen kendisinden sonra halife olacak kişi hakkında herhangi bir tercih yapmayarak bu işi kendisi tarafından oluşturulan komisyona bıraktı.[22] Hz. Ömer'in vefatından bir müddet sonra ilgili komisyon Hz. Osmân'ı halife olarak seçti.[23] Hz. Osmân'ın 656 tarihinde isyancı bir topluluk tarafından katledilmiş olması büyük bir krize yol açtı. Hz. Ali çok istekli olmasa da toplumun yararını gözeterek kendisine yapılan halifelik teklifini kabul etmek zorunda kaldı.[24] Hz. Osmân'ın isyancı bir grup tarafından öldürülmesi ve bu durumun özellikle Hz. Ali aleyhine bir kampanyaya dönüşmesi yeni bir krize yol açtı. Bu kriz önce Cemel[25] daha sonra Sıffîn'de[26] iç savaşa dönüştü. İç savaşın her bakımdan yıprattığı Hz. Ali, sadece Muâviye bin Ebî Süfyân ile değil aynı zamanda Hâriciler'le de savaşmak zorunda kaldı. Hz. Ali'nin 661 tarihinde Hârici bir suikastçı tarafından ağır biçimde yaralanması ve vefatı hilafetinin sonu oldu.[27] Hz. Ali'nin vefatından sonra Hz. Hasan halife oldu.[28] Hz. Ali'nin vefat edişi ile birlikte her ne kadar Hz. Hasan'a halife olarak biat edilmiş olsa da, yaşanan bazı olumsuz olaylar onun hilafet hakkındaki düşüncelerini değiştirdi. Nihayetinde Hz. Hasan 661 yılının Ağustos ayında tüm halifelik haklarını Kûfe Büyük Mescidi'nde Muâviye b. Ebî Süfyan'a bırakmak zorunda kaldı.[29]

Muâviye b. Ebî Süfyân'ın halife oluşu ile Emevîler Devlet'i kurulmuş oldu. Muâviye b. Ebî Süfyân'ın en tartışmalı siyasi tasarrufu 676 tarihinde oğlu Yezid adına biat alarak onu veliaht tayin etmesidir. Tarihi kayıtlarda Muâviye b. Ebî Süfyân'a bu fikri veren kişinin Kûfe valisi Muğire b. Şu'be

---

[20] Taberî, 2:244; İbnü'l Esîr, 1:372; Ebu'l-Fidâ İsmail bin Ömer İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, (Kâhire: Şûruk, 2007), 7: 146.
[21] Taberî, 2:352; İbnü'l Esîr, 1:407; İbn Kesîr, 7: 206.
[22] Taberî, 2:580; İbnü'l Esîr, 1:487; İbn Kesîr, 7: 317.
[23] Taberî, 2:586; İbnü'l Esîr, 1:489; İbn Kesîr, 7: 317.
[23] Taberî, 2:696-698; İbnü'l Esîr, 1:537-538; İbn Kesîr, 8: 5-6.
[24] Taberî, 3:40-58; İbnü'l Esîr, 1:565-566; İbn Kesîr, 8: 8-26.
[25] Ebu Hanife Ahmed bin Davud Dineverî, *Ahbâru't-Tıvâl*, (Beyrût: Dâru'l-Kalem, tsz.), 136-144; Taberî, 3:79-101; İbnü'l Esîr, 1:576-586; İbn Kesîr, 8: 29-43.
[26] Dineverî, 146-175; Taberî, 3:156-157; İbnü'l Esîr, 1:615-616; İbn Kesîr, 8: 82-83.
[27] Taberî, 3:164-165; İbnü'l Esîr, 1:620; İbn Kesîr, 8: 127.

[29] Taberî, 3:167-168; İbnü'l Esîr, 1:621-622; İbn Kesîr, 8: 128-130.

olduğu aktarılır.[30] Muğire b. Şu'be'nin 670 tarihinde öldüğü göz önüne alınırsa bu tarih ya da daha öncesinde böyle bir fikir ileri sürülmüş olmalıdır. Muâviye'nin ilgili fikrin dile getirildiği tarihte değil de daha sonrasında böyle bir karar almış olması, ilgili kararın büyük bir problem teşkil etmesinden kaynaklanıyor olmalıdır. Hilafetin alışılmadık biçimde veliaht tayin etme suretiyle saltanata dönüştürülmüş olması ciddi tartışmaları beraberinde getirmiştir.

II-2. Veliaht Tayin Etme Meselesine İbn Haldûn'un Bakışı

İbn Haldûn veliaht tayin etme meselesini "Veliahtlık Hakkında" başlığı altında Otuzuncu Kısım'da ele almıştır. Ona göre, halifenin kendisinden sonra görev yapacak halifeyi seçmesi ve seçilen halifeye itaat edilmesi caizdir. O, bu hususta görüş birliği olduğunu iddia eder ve iddiasını Hz. Ebû Bekir'in bazı sahabiler huzurunda Hz. Ömer'i halife olarak vasiyet etmesine dayandırır. İbn Haldûn Hz. Ömer sonrası görev yapacak halifeyi seçmek için oluşturulan komisyondan bahsetmektedir. Komisyon başkanı olan Abdurrahman b. Avf'ın Hz. Osmân ve Hz. Ali arasında tercih yaparken önceki iki halifenin yolunu takip etme sözü istediği ve bu isteğe olumlu cevap veren Hz. Osmân'ın seçildiğini örnek göstererek önceki iki halife (Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer) üzerinden sonraki halifeyi tayin etmenin meşru olduğunu ifade etmektedir.[31]

İbn Haldûn daha sonra konuyu Muâviye b. Ebî Süfyân'ın oğlu Yezid için biat alması ve onu veliaht tayin etmesi meselesine getirmektedir. O bu hususta şu görüşü dile getirmektedir: "Bazıları babasını veya oğlunu vasiyet eden halifeyi bazıları da sadece oğlunu vasiyet edeni itham edip suçlamaktadır. Böyle yapan halife suçlanamaz. Çünkü bu halife hayatta iken Müslümanların işlerini idare etmek konusunda güvenilir birisiydi. Bu durumda onun, ölümünden sonrası için yaptığı bir şeye güvensizliğin hiç olmaması gerekir. Dolayısıyla halife ortada bu şekilde hareket etmesini gerekli kılan bir fayda veyahut içine düşülmesinden korkulan sakıncalı bir durum varsa bu şekilde yapılan bir vasiyetten dolayı hakkında yapılabilecek olumsuz düşüncelerden uzaktır. Muâviye'nin, oğlu Yezid'i vasiyet etmesi böyle bir durumdur. Her ne kadar insanların bu hususta Muâviye ile aynı görüşte olmaları, bu durumun caiz olduğunu gösterse de, Muâviye'yi Yezid'i vasiyet etmeye asıl sevk eden şey, toplumda gözetmiş olduğu fayda ve bunun

---

[30] Taberî, 3:247; İbnü'l Esîr, 1:660; İbn Kesîr, 8: 182.
[31] İbn Haldûn, 1: 262.

"Ehlü'l-Ahd ve'l- Akd"[32] meclistekilerin arzusuna uygun oluşudur. Çünkü ilgili meclis Emevîlerden oluşuyordu ve onlar Kureyş'in ve Müslümanların asabiyet bakımından en güçlü olanları idi. Onlar başka birinin halifeliğine razı olmazlardı. Bu yüzden Muâviye halifeliğe daha uygun olacağını düşündüğü başka birini değil de oğlu Yezid'i vasiyet etmiş hüküm koyucu için en önemli şey olan birlik ve beraberliğin korunmasını gözeterek faziletli olanı daha faziletli olana tercih etmiştir. Muâviye hakkında bundan başkası düşünülemez. Adaleti ve Hz. Peygamber'in sahabisi oluşu[33], onun hakkında farklı bir görüşte olmaya engeldir.[34]

İbn Haldûn'a göre Muâviye'nin oğlunu veliaht olarak tayin etmesini meşru kılan başka bir husus da; ileri gelen sahabilerin bu olay gerçekleştiği zaman hayatta oluşu ve bu duruma ses çıkarmamış olmasıdır. Çünkü onlar aksi bir durumda gerçeği dile getirme noktasında çekince göstermezlerdi.[35] İbn Haldûn'a göre Muâviye hakkı kabullenme noktasında kendini üstün gören biri değildi.[36]

İbn Haldûn, Yezid'e biat etmekten kaçınan Abdullah b. Ömer'in durumunu bu işlere karışmak istememesi ile izah etmektedir ve bu durum onun özelliği ile alakalı bir hususdur. Abdullah b. Zübeyir ve bazı isimler dışında Yezid'e muhalif olan yoktu.

İbn Haldûn, Yezid'e muhalefet eden isimlerin toplumun genelinin görüşünü yansıtmadığını düşünür ve Muâviye'nin uygulamasının Emeviler döneminde Abdülmelik b. Mervân, Süleymân b. Abdülmelik, Abbâsiler döneminde ise Ebu'l-Abbâs, Cafer el-Mansûr, Hârûn Reşid gibi halifeler tarafından devam ettirildiği üzerinde durup ilgili halifeleri hak yolda olan iyi idareciler olarak niteler. Ona göre bu halifelerin ilk dört halifenin uygulamalarından farklı bir tutum sergilemiş olması kınanamaz. İlk dört halife döneminde hükümdarlık karakterinin ağır basmadığını bu yüzden temel yönlendiricinin din olduğunu iddia eden İbn Haldûn, özellikle

---

[32] **Ehlü'l-Hal ve'l-Akd**: Devlet başkanını seçmek ve gerektiğinde azletmekle yetkili olan heyet. Bkz. el-Ensârî, Abdulhamîd İsmaîl,"*Ehlü'l-Ahd vel-Akd*" (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1990), 10: 539-540.

[33] Muâviye b. Ebî Süfyân hakkında lehte ve aleyhte birçok görüş bulunmaktadır. Bu hususta bkz. Aycan, İrfan, *Saltanata Giden Yolda Muâviye bin Ebî Süfyân* (Ankara: Ankara Okulu, 2001), s. 35-45.

[34] İbn Haldûn, 1: 262-263.

[35] Bu hususta İbn Haldûn'a katılmak mümkün değildir. Çünkü Muâviye b. Ebî Süfyân, Yezid'in veliahtlığını kabul etmeyenleri ölümle tehdit etmiştir. Bkz. İbnü'l Esîr, 1:663.

[36] İbn Haldûn, 1: 263.

Muâviye'den itibaren asabiyetin güçlendiğini ve bu yüzden dinin etkisinin azaldığını söyler. Böyle bir durumun hükümdarlığını yönlendirici yönünü ve otoritesini zorunlu kıldığını ifade eder.[37]

Yezid'in veliaht tayin edilmesini dönemsel şartlar içerisinde bir zorunluluk olarak gören İbn Haldûn, aksi bir durumun toplum tarafından kabul görmeyeceğini ve böyle bir durumun toplumsal bölünmeye yol açacağını iddia eder. İddiasını Abbâsî Halifesi Me'mûn'un kendisinden sonra İmam Ali Rıza'yı veliaht tayin etmesi ve bu durumun ortaya çıkarmış olduğu karışıklık ile izah etmeye çalışır.[38]

İbn Haldûn ayrıca eserinin "Hilâfetin Hükümdarlığa Dönüşmesi" başlıklı Yirmi Sekizinci Kısmın bir bölümünde Muâviye b. Ebî Süfyân'ın Yezid'i veliaht tayin etmek suretiyle toplumun faydasını gözettiğini iddia etmektedir. Muâviye'nin kendileri dışında bir isme hilafetin bırakılmasının ayrılığa yol açacağını bildiğini ve bu yüzden böyle bir duruma engel olma adına oğlu için biat aldığını ifade eder. İbn Haldûn enteresan bir biçimde Yezîd'i tezkiye etmeye çalışır. Ona göre Muaviye'nin, oğlu hakkındaki düşüncesi olumlu idi ve bu yüzden onu vasiyet etti. Şayet o günahkâr biri olsaydı böyle bir şeye tevessül etmezdi.[39]

Hülasa; İbn Haldûn'un, Muâviye b. Ebî Süfyân'ın tartışmalara yol açan veliaht tayin etme usulüne bakış açısı olumludur. O, siyasal istikrar için böyle bir tasarrufun gerekli olduğuna inanmaktadır ve bu inancını ilgili meseleyi destekler mahiyetteki örnekler ile açıklamaya çalışmıştır. Bunu yaparken meselenin kendince olumlu yönlerini ön plana çıkarmayı ihmal etmeyen İbn Haldûn, bu mesele ile alakalı olan ve ilerleyen süreçte birtakım olumsuzlukları beraberinde getiren hususlara değinmemiştir.

Sonuç

İbn Haldûn, hilâfetin Kureyşliliği ve veliaht tayin etme meselesinde asabiyet kavramını ön plana çıkarmaktadır. Ona göre Hz. Peygamber sonrası dönemde Mudâr kabilesinin en güçlü kolu olan Kureyş sayesinde Müslümanların birlik ve beraberliği mümkün olmuş, Arap kabileleri onların hâkimiyetini tanımış ve bu durum İslâm hâkimiyetine zemin hazırlamıştır. Ona göre hilafet noktasında Kureyş'i ön plana çıkartan husus onların toplumsal gücü ve aldığı destektir. O dönemde onlardan başka bu güce sahip

---

[37] İbn Haldûn, 1: 263-264.
[38] İbn Haldûn, 1: 264.
[39] İbn Haldûn, 1: 257-258.

bir topluluk yoktur. İbn Haldûn yönetici kabilenin yeterliliğini kaybetmesi durumunda bu güce sahip topluluğun hilafete ehil olduğunu söyleyerek bu hususta asabiyetin belirleyici bir unsur olduğunu ortaya koymuştur. Böyle bir bakış açısı aynı zamanda sonraki dönemlerde Kureyş dışında bir topluluğun iktidarına kapı aralayan bir yorumu içermektedir. Dolayısıyla dönemsel şartlar onun bakış açısını belirleyen bir unsur olarak ön plana çıkmıştır. Onun bu hususu dini bir zorunluk olarak görmeyip sosyal ve siyasi şartlar ile ilişkilendirmiş olması orijinal bir bakış açısını ifade etmektedir.

Muâviye b. Ebî Süfyân'ın, oğlu Yezîd'i veliaht tayin etmesine İbn Haldûn'un bakış açısı Hilâfetin Kureyşliliği meselesi ile benzerlik arz etmektedir. Şöyle ki, veliaht tayin etme usulü ile amaçlanan husus toplumu bir arada tutacak, ayrılık ve bölünmesine engel olacak toplumsal güç ve kabuldür. Başka bir ifadeyle asabiyettir. Kureyş asabiyetini temsil eden Ümeyyeoğulları soyundan idarecilerin gelmesi siyasi istikrar açısından önemli bir husustur ve Ümeyye soyundan gelen bir ismin geçmişten farklı olarak veliaht tayin edilmesi bu bağlamda bir zorunluluktur. Kaldı ki bu usulün Abbâsîler döneminde de devam ettirilmiş olması siyasi istikrar amacına matuftur.

İbn Haldûn her ne kadar veliaht tayin etme usulünün siyasi istikrar için önemli bir husus olduğunu dile getirmiş olsa da gerek Emevî, gerekse Abbâsîler döneminde veliaht tayini meselesinden kaynaklanan taht kavgaları, siyasi krizler ve iç savaşlardan bahsetmemektedir. Bu husus onun temel iddialarını zayıflatan veya sorgulanmasına yol açan bir durumu beraberinde getirmektedir.

Kaynaklar

Apak, Adem, *Anahatlarıyla İslâm Tarihi (2):Hulefâ-i Râşidîn Dönemi.* İstanbul: Ensâr, 2012.

Aycan, İrfan, *Saltanata Giden Yolda Muâviye bin Ebî Süfyân*. Ankara: Ankara Okulu, 2001.

Dineverî, Ebu Hanife Ahmed bin Davud, *Ahbâru't-Tıvâl*. Beyrût: Dâru'l-Kalem, tsz.

el-Ensârî, Abdulhamîd İsmaîl,"*Ehlü'l-Ahd vel-Akd*" (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1990, 10: 539-540.

İbn Haldûn, Abdurrahman bin Muhammed bin Muhammed, *Kitâbu'l-İber ve Divanu'l-Mübtede ve'l-Haber fi Eyyâmi'l-Arab ve'l-Berber ve Men Âsarahum min Zevi's-Sultâni'l-Ekber*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2001.

İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmail bin Ömer, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*. Kâhire: Şûruk, 2007.

İbnü'l-Esir, Ebu'l-Hasan Ali bin Ebi'l-Kerem. *el-Kâmil fi't-Târih*. Beyrût: el-Mektebetü'l-Asrıyye, 2007

Küçükaşcı, Mustafa Sabri, *"Mudar"* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2005, 30: 358-359.

Mes'ûdî, Ebu'l-Hasan Ali bin Hüseyin bin Ali, *Murucu'z-Zeheb*. Beyrût: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabi, tsz.

Taberî, Ebu Ca'fer Muhammed bin Cerîr. Târîhu'l-Umem ve'l-Mülûk. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2008.

Vakıdî, Ebû Abdullah Muhammed bin Ömer el-Vakıd el-Eslemî *Kitâbu'r-Ridde*. thk. *Muhammed Hamidullah*, Paris: Editions Tougul, 1989.

Zorlu, Cem. İslâm'da İlk iktidar Mücadelesi. Konya: Yediveren Kitap, 2002.